

Пам'ятний знак у Владаї

«І ВСЕ-ТАКИ ДО ТЕБЕ ДУМКА ЛИНЕ»

Пам'ять про Л. Українку та М. Драгоманова живе й досі в Болгарії. А для того, щоб вогник цієї пам'яті ніколи не згасав, саме українці Болгарії докладають свої зусилля вже багато років.

Із самого початку згуртування українців у товариства не лише в Софії, а й в інших містах Болгарії (Варні, Бургасі, Пловдиві, Силістрі, Добруджі), Леся Українка була однією з головних постатей, на яку ми спрямовували нашу увагу.

ДОВІДКОВО

Олена Коцева мешкає в Болгарії вже більше ніж чотири десятиліття. З них понад 20 років очолює софійську фундацію «Мати Україна», вісім років – Спільку українських організацій Болгарії (СУОБ) «Мати Україна», що об'єднує шість організацій з різних міст Болгарії, які є повноправними членами Європейського та Світового конгресів українців.

Ми вшановували річниці від дня народження поетеси та смерті, проводили літературні читання, робили виставки перекладів її творів болгарською мовою, розповідали про перебування Лесі Українки в Болгарії, відвідували Владаю, де письменниця провела літо 1894 року, та опікуємось майданчиком та пам'ятною дошкою. Дошку поетеси у Владаї встановили місцеві жителі у 70-ті роки ХХ століття якраз навпроти місця, де був будинок, в якому відпочивала поетеса. І цього року 24 лютого у Владаї знову відбулася зустріч українців, дипломатів та його мешканців, присвячена 150-річчю з дня народження поетеси. А восени минулого року діаспора разом з нашими дипломатами

посадили у Владаї та в Софії біля пам'ятника Тарасу Шевченку дві калини. Нині, до 150-річного ювілею поетеси, обидва деревця вже прижились на болгарській землі й навіть випустили перші бруньки.

Як дослідник болгарського періоду життя Лесі Українки і його впливу на поетесу та її творчість, хочу познайомити вас із двома головними тезами моєї наукової розвідки.

Перша теза полягає в тому, що на формування світогляду та творчість Лесі Українки, на визначення її цілей та мети, використання публіцистичних жанрів у творчості відіграв надзвичайно велику роль Михайло Драгоманов, безпосереднє спілкування з ним і вивчення наукової та політичної літератури під його керівництвом у Софії.

Дослідникам добре відомо, що Леся Українка з підвищеним інтересом ставилась до усього, що стосувалося імені Михайла Драгоманова – людини енциклопедичних знань і прогресивних для свого часу ліберальних поглядів, вченого з європейським ім'ям. Протягом багатьох років Леся пильно стежила за діяльністю та творчістю свого дядька, високо цінувала його знання, глибоко поважала його як вченого і громадського діяча, навіть вважала своїм вчителем та духовним батьком.

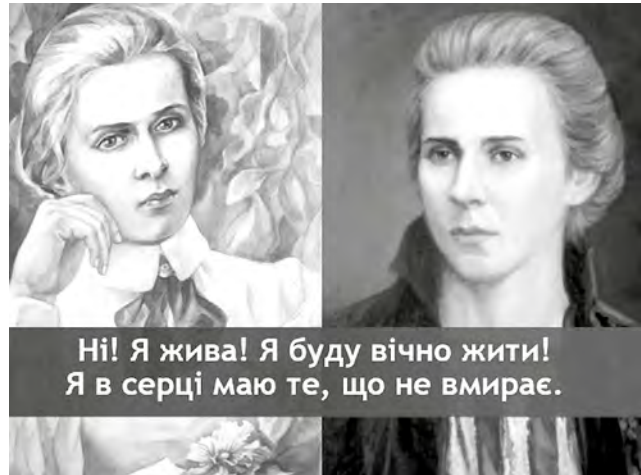
Тож і Болгарія потрапила до кола інтересів Лесі Українки завдяки її сильному інтересу до родини Михайла Драгоманова. Спершу це була щаслива подія в родині Драгоманових: заручини та шлюб старшої доньки – Лідії – з болгариним Іваном Шишмановим,

студентом Драгоманова в Женеві. Спочатку до Софії переїхало молоде подружжя Шишманових, а через два роки, 1889-го, на запрошення міністра освіти до Софії переїжджає і професор Драгоманов зі своєю родиною. Драгоманову була запропонована посада ректора першої Вищої школи у вже вільній від османського ярма Болгарії, але М. Драгоманов був переконаний, що першим ректором першого болгарського вищого закладу мав обов'язково бути болгарин (про що свідчить запис у його щоденнику, який зберігається в архіві БАН), і з радістю обійняв посаду викладача історії.

Зрозуміло, що молода поетеса дуже хотіла побачитись із дядьком – і коли дізналась про проблеми з його здоров'ям, вирішила більше не відкладати цієї зустрічі. Тож у червні 1894 року Леся Українка прибула до Софії. На жаль, невдовзі стан здоров'я Михайла Петровича погіршився, і він виїхав на лікування за кордон разом із дружиною та меншим сином. Леся залишилась у Софії, а родина Шишманових вирішила втекти від софійської спеки та пилюки до одного з близьких до столиці сіл біля півніжних гори Вітоша. У ті часи, як мені розповідала у 1980-х роках родичка болгарського письменника Алеко Константинова – Марія Урукін, у мешканців Софії було лише дві можливості відпочинку в горах недалеко від Софії: це села Панчарево та Владай. І там, і там є мінеральні джерела. Але саме владайська вода вважалась корисною для хворих на туберкульоз. Можливо, саме цей факт і був головним аргументом, який мотивував Шишманових обрати саме Владаю для літнього дачного життя родини та їхньої гості.

Перебуваючи у Владаї, Леся передовсім відпочивала, зміцнювала своє здоров'я та набиралася сил для роботи. Про все, що відбувалось у столиці та в країні, дачники дізнавались від Івана Шишманова, який часто приїжджав до них із Софії сам або з гостями, оскільки не міг покинути роботу. Часто разом з Іваном Шишмановим до Владаї приїжджав Алеко Константинов, його двоюрідний брат та вже відомий на той час письменник, публіцист і журналіст. Перше враження про «цього пана», як писала сама Леся, було не дуже позитивне. Марія Урукін під час нашої зустрічі, пояснила мені, що в їхній родині всі знали про сором'язливість і ніяковість Алеко, які завжди паралізували його у присутності незнайомих жінок і перетворювали на мовчазного і відлюдкуватого. Саме цю рису Алеко і відзначила Леся у своєму листі додому.

Політичне життя, про яке розповідали гості, було на той час бурхливим, позначене гучними скандалами. Новий князь Болгарії Фердинанд, невдовзі до приїзду Лесі до цієї країни, прийняв відставку прем'єр-міністра Стефана Стамболова і перебував із ним у серйозному конфлікті. Для Болгарії Стамболов був і є не лише видатним та успішним політиком свого часу, а й відомим революціонером, журналістом і поетом. Найважливішим напрямком його політики був курс на розірвання відносин з Росією та незалежність болгарської держави. А саме це лякало князя Фердинанда та

русофілів найбільше, і вони постійно втягували ім'я Стамболова у скандали з метою його дискредитації. В серпні 1894 року навіть заарештували за постійну критику князя, потім організували розслідування за абсурдним звинуваченням, за яким Стамболов три роки тому нібито організував сам на себе замах, під час якого загинув міністр фінансів Христо Белчев. Але оскільки слідчі не знайшли доказів цієї версії, С. Стамболова звільнили. Саме з дружиною вбитого випадково 1891 року міністра фінансів Христо Белчева – Марою, придворною дамою Фердинанда та поетесою – після повернення восени з Владаї до Софії і познайомиться Леся Українка через свою сестру Лідію Шишманову. Вони будуть товаришувати, а Леся часто відвідуватиме багатолюдні зібрання, літературні вечори та розваги, які Мара Белчева влаштовувала у своєму великому будинку, який, до речі, знаходився на сусідній від М. Драгоманова вулиці. На той час Марі Белчевій було лише 26 років, а Лесі – 23, і вірогідно спілкування цих високо інтелегентних жінок було цікавим для них обох, судячи з того, що їхні зустрічі не були поодинокими. А вже наступного літа, 1895-го, з Болгарії Леся Українка згадає і самого С. Стамболова в листі додому і з сумом розкаже про жорстоке вбивство політика серед білого дня в центрі Софії, а вбивці так і не будуть знайдені.

Як не дивно, на фоні цих політичних процесів в Болгарії існувала повна відсутність так званих «над-

Драгоманівські студії. Збірник, 2020

звичайних законів», які б давали змогу жорстоко карати всіх незгодних, а відтак була свобода існування різних партій, легальної пропаганди, певна свобода друку та проникнення із-за кордону нових видань будь-якого спрямування – навіть соціалістичного. У цьому, на думку Лесі Українки, політична атмосфера в Болгарії вбачалася їй набагато демократичнішою ніж у Російській імперії. І саме завдяки цьому Леся Українка могла більше року спокійно вивчати під керівництвом Драгоманова видання, які були заборонені не лише в царській Росії, а й у низці інших країн. Бібліотека М. Драгоманова була укомплектована ним ще в Женеві і перевезена до Софії. Зібрання містило понад дві тисячі томів та періодичних видань з етнографії, народної творчості, історії революційної боротьби в Росії та інших країн, а також книжки на сучасні суспільно-політичні теми, як, наприклад, твори Прудона, Фейєрбаха, Маркса, Енгельса, Бакуніна, Кропоткіна, Плеханова, Степняка-Кравчинського та багатьох інших. До кінця свого життя поетеса не раз згадуватиме у своїх листах, що саме своєму дядькові вона *«багато в чому зобов'язана у своїх поглядах на науку, релігію, суспільне життя»*, але це ніколи не заважало Лесі Українці критично ставитися до літератури, яку вона вивчала за порадами Драгоманова. Крім того, родини Драгоманова та Шишманова вели активне творче і громадське життя, і, перебуваючи в Болгарії, Леся Українка опинилась у вирі тих подій. Серед частих гостей цих родин були численні студенти Михайла Драгоманова і викладачі університету як, наприклад, Іван Гергов та Борис Мінцес, викладач і скульптор Борис Шац (пізніше один із засновників Художньої Академії в Софії), політичні емігранти з царської Росії – Георгій Баламез, Володимир Дебагорій-Мокрієвич, болгарські письменники, журналісти, публіцисти як, наприклад, Алеко Константинов, Пенчо Славейков, Кристья Кристев, Димитр Різов, Мара Белчева та інші. Та й подружжя Шишманових відіграло неабияку роль в житті Софії: Іван Шишманов був уже відомим вченим та публіцистом, а його дружина Лідія – віртуозною піаністкою, письменницею та перекладачем.

Лише декілька слів хочу сказати про статтю Лесі Українки «Школа», яка, на мою думку, також на-

родилась не випадково саме в Болгарії, хоча на тему освіти і школи письменниця думала писати ще задовго до свого приїзду до Болгарії. Знову ж таки порівняння ситуації в Болгарії та в царській Росії стало, на мій погляд, тим поштовхом, унаслідок чого ця стаття народилась саме 1894 року. Та і як могли не вплинути на Леся Українку такі факти як реформа про введення обов'язкової початкової освіти (свідком чого стала поетеса) в державі, яка майже п'ять століть перебувала під османським ярмом?! Або дані державної статистики, за якими ще 1891 року за рівнем освіти юнаків, які вступали на службу до армії, Болгарія вже посідала 13 місце в світі; за кількістю учнів, яких навчав тоді один вчитель – четверте місце після Америки, Франції та Японії, а за таким показником як «кількість учнів на 100 душ населення» була на 14 місці у світі. В той самий час у Російській імперії лише **ТІЛЬКИ** починали обговорюватися питання про створення «товариств» або «рухів у суспільстві» для «розвитку» освіти і поширення грамотності серед народу.

Тож я дійшла до другої тези мого дослідження, яка полягає в тому, що саме суспільно-політичне, культурне та наукове життя Болгарії тих часів стали тим фактором, який постійно примушував молоду поетесу порівнювати Болгарію з життям у царській Росії. У поєднанні з новими знаннями, які вона отримала в Софії, відсутність в Болгарії жорстких «спеціальних законів» та цензури – ось ті головні фактори, які допомогли поетесі сформувати свій світогляд і «перестати лити сльози»: Леся Українка твердо визначила для себе свій майбутній шлях. Тому саме в Болгарії письменниця вперше звернулася до нових для себе публіцистичних жанрів – великих статей, відкритого листа, публіцистичного нариса, огляду преси («Лист до товаришів» (1894), «Школа» (1894), «Безпardonний патріотизм» (1895), «Джон Мільтон» (1895), а в її поезії саме з Болгарії сильно залунало сильне публіцистичне начало: згадайте її твори «Мати-невільниця», «Ворогам», «Товаришам», «І все таки до тебе думка лине» та інші, що увійшли до збірки «Невільничі пісні».

В одному зі своїх листів в Україну після смерті дядька 1895 року Леся Українка писала, що шкодує лише про те, що не приїхала до Болгарії раніше, і час, який вона провела в Софії, пам'ятатиме завжди, тому що він не минув для неї безслідно.

Драгоманов помер 20 червня 1895 року, коли Леся Українка ще була у Софії. Вона покине Болгарію через півтора місяця – 1 серпня. А Драгоманова поховують на центральному цвинтарі болгарської столиці.

Зараз його могилою також опікується діаспора та наше посольство у Софії.

Олена КОЦЕВА,

кандидат філологічних наук, журналіст,
кавалер ордена «За заслуги III ступеня», Софія